

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

СамДУ ректори

проф.

Р.И.Халмурадов

2022 йил

09.00.01 – ОНТОЛОГИЯ, ГНОСЕОЛОГИЯ ВА МАНТИК
ИХТИСОСЛИГИ БЎЙИЧА ДОКТОРАНТУРАГА КИРИШ КИРИШ
СИНОВЛАРИ УЧУН МАХСУС ИХТИСОСЛИК ФАНЛАРИДАН

ДАСТУР ВА БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

Самарқанд-2022 й.

Аннотация

09.00.01. - Онтология таълимот сифатида фалсафанинг борлиқ тўғрисидаги фундаментал тамойилларини ўрганувчи соҳа. Онтологияда воқеълик ва олам ниҳоятда кенг маънода ишлатилади. Ҳозирги замон табиатшунослигидаги ютуқлар, бугунги кундаги онтологик қарашларнинг қуламини кенгайтириб юборди. Инсоннинг ақл орқали эришилаётган борлиқ нарсалар оламининг шакл ва моҳитини янада чуқурлаштирди. Нафақат борлиқ, балки маънавий борлиқ, руҳият, йўқлик каби тушунчалар ҳам онтологиянинг таркибий қисми сифатида қаралади.

Борлиқ ҳақидаги таълимот, фалсафанинг борлиқ тўғрисидаги фундаментал тамойилларни ўрганувчи соҳаси. Онтология қадимги юнон фалсафасидаёқ у ёки бу объектларнинг борлиги, борлиқнинг ўзи ҳақидаги таълимот сифатида ажралиб чиқди. Эски ва ҳозирги замон онтологиясининг бир-биридан фарқи. Замонавий онтологиядан воқеълик ва олам тушунчаларнинг ниҳоятда кенг маънода ишлатилиши. Борлиқ ҳақидаги тасаввурларнинг ривожланиш хусусиятлари. Эски онтологияда борлиқ, механистик, метафизик, материалистик талқин этишда моддийлик билан актуал мавжудлик билан ва реаллик билан айнанлаштириб қўйилганлиги. Борлиқ аслида барча нарса ва ҳодисаларни, илгари мавуд бўлган, ҳозир мавжуд бўлиб турган ва келажақда мавжуд бўлиб турадиган реалликларни моддийлик ва маънавийликни, модда ва ғояни ҳам ўзида қамраб олиши.

ТУЗУВЧИЛАР:

Самадов А.Р.

Яхшиликнов Ж.И.

Жўраев Л.Н.

СамДУ, Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси, фалсафа фанлари доктори, доцент.

СамДУ, Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси фалсафа фанлари доктори, профессор.

СамДУ, Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси фалсафа фанлари доктори, доцент.

КИРИШ

Фалсафа фанининг долзарблиги бугунги глобаллашув даврида маънавият соҳасида вужудга келаётган долзарб муаммоларни ҳал этиш, халқимиз маънавий меъросини асраш ва янада юксалтириш, ёшларнинг фалсафий тафаккурини шакллантириш, онгини турли зарарли ғоялардан сақлаш, уларни фалсафий билимлар билан қуроллантириш зарурлиги билан белгиланади. Модомики шундай экан, бугунги кунда фалсафани янада ривожлантириш, ёш авлодни фалсафий дунёқараш, замонавий фан ютуқларига асосланган фалсафий билимлар билан қуроллантириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва баъзи минтакаларда юзага келган нотинч вазият аҳоли миграцияси кучайишига сабаб бўлмоқда. Бу эса жиноятчилик, одам савдоси, террорчилик, экстремизм, наркотрафик каби иллатларнинг ҳамда ўта хавфли юқумли касалликларнинг купайишига олиб келмоқда”¹.

Фалсафий тафаккурнинг ижтимоий-сиёсий асослари ҳар қандай жамият халқининг ижтимоий онгини ўзгартиришга, унинг пировард мақсадларига хизмат қилишга қаратилган.

Бугунги кунда фалсафий тафаккурнинг янгиланиши нафақат умумий маънавий муҳитнинг, балки ҳар бир жамият аъзосининг ижтимоий қиёфаси, руҳий дунёси, мақсад ва эҳтиёжларининг ўзгариши ҳамдир. Биринчи Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганларидек: “Фалсафа барча фанларнинг отаси. Фалсафани билмайдиган одам - медицина ёки таълим, санъат ёки маданият соҳаси вакили бўладими, бундан қатъий назар – ҳаётнинг, ўз касбининг маъно мазмунини яхши тушунмайди. Мисол учун, тарихни таҳлил қилиш учун ҳар бир воқеа ва жараёнга фалсафий қараш, уларни умумлаштирган ҳолда зарур ҳулосалар чиқара олиш керак. Шу боис тарихчи бўлиш учун фалсафий тафаккур қобилиятига эга бўлиш даркор”². Шундагина инсон буюк алломалар орзу қилган фозил одамларнинг қомил фазилятларини шакллантириш ва такомиллаштиришга муносиб ҳисса қўша олади.

Фалсафа фани барча замонларда ва мамлакатларда ҳамма университетлар ва бошқа олий ўқув юртларида ўрганиш учун мажбурий саналган фундаментал фанлардан бири бўлган ва шундай бўлиб қолмоқда. Мазкур фанининг моҳиятини ўрганишимиз жараёнида, унинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашимиз ва фалсафа инсон ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини англаб етишида қандай роль ўйнашини тушуна бoshлаймиз. Шу боис фалсафага яхлит муносабатни унда кўтарилган масалаларнинг теранроқ

Дастур Психология ва ижтимоий-сиёсий фанлар факультетининг 2022 йил 6 сентябрдаги №1 сонли Кенгаш йиғилишида муҳокама қилинган ва тасдиқлашга тавсия этилган.

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: «Ўзбекистон» - 2017.Б.45

² Каримов И.А. Ёшларга ишонч биддириш, уларнинг ташаббус ва салоҳиятини рўёбга чиқариш – бугунги куннинг устувор вазифасидир. // Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият – Т.: Ўзбекистон. 2006. Б.117

ва тўлиқроқ талқинини мазкур дастур мазмунида ифодалашга ҳаракат қилинди.

Мазкур дастурнинг биринчи бўлимида фалсафанинг моҳияти, ривожланишининг асосий босқичлари ва йўналиши ҳақидаги масалаларга эътибор қаратилган. Иккинчи бўлимда борлиқ фалсафаси, фалсафада субстанция ва материя муаммоси, ҳаракат ва ривожланиш, фазо ва вақт, табиат фалсафаси ва инсон борлиги муаммолари ўрин олган. Учинчи бўлимда ривожланиш масалалари ўзаро алоқадорлик ва тараққиёт, фалсафа қонун ва категорияларининг энг умумий жиҳатларини ёритиш каби масалалар ўз ифодасини топган.

Тўртинчи бўлим билиш фалсафаси, ҳиссий, эмпирик, назарий, мантикий ва интуитив билиш даражалари, фалсафада ҳақиқат муаммоси, назария ва амалиётнинг бирлиги, метод ва методология, ахборотлашувнинг фалсафий асослари, тушуниш ва тушунтириш каби масалаларни ўз ичига қамраб олган.

Бешинчи бўлимда ижтимоий фалсафанинг муҳим муаммолари – жамият фалсафаси, тарих фалсафаси, фалсафий антропология, фаолият фалсафаси, ижтимоий прогнозлаштириш ва глобаллашувнинг фалсафий масалалари ёритилди.

Олтинчи ва еттинчи бўлим бевосита ёш докторантларнинг профессионаллашуви билан боғлиқ масалалар хусусан фан фалсафасининг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари ва илмий тадқиқотни амалга ошириш билан боғлиқ масалаларнинг ёртилишига қаратилган.

Саккизинчи бўлим логика фанининг асосий тушунчалари ва тамойиллари билан боғлиқ масалаларни, шунингдек, мантик илмининг ривожланиш босқичларига оид масалаларни қамраб олади.

Дастурда фалсафий муаммоларга янгича фалсафий тафаккур нуқтаи назаридан ёндашилди, назария ва амалиёт уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилди.

Дастурнинг мақсади – замонавий фан ютуқларига асосланган фалсафий билимлар билан қуроллантириш ҳамда уларда ўз-ўзини англаш ва аналитик фикрлаш кўникмаси ва малакаларини шакллантиришдан иборат.

Дастурнинг вазифалари:
фалсафий билимлар, қонунлар ва категорияларни ўрганиш орқали ҳаётда ўз ўрнини топиш;
ўзининг энг олий мақсадига эришиш йўлида мақсадли фаолият олиб бориш;

жамият ҳаётидаги ижтимоий жараёнларга фалсафий тафаккур нуқтаи назаридан ёндашиш, воқеаларга шахсий, ижодий танқидий баҳо бериш;

ўз-ўзини маънавий ахлоқий тарбиялаш;

жамиятни демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнида фаол иштирок этиш ҳиссини тарбиялаш

1- БЎЛИМ

ФАЛСАФИЙ ТАФАККУР ШАКЛЛАНИШИНИНГ МЕЗОНЛАРИ ЭНГ ҚАДИМГИ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР ДИНАМИКАСИ

Шарқ – жаҳон цивилизациясининг илк марказларидан биридир.

Қадимги Миср, Шумер, Аккад ва Бобилда вужудга келган илк ёзма фалсафий ёдгорликлар. Табиат ходислари ва инсон моҳияти тўғрисидаги дастлабки фалсафий билимлар. Қадимги Шумер ёзувларида тангрига эътиқод ғояси.

Қадимги Миср ва Бобилда астрономик, математик, геометрик фанлар куртакларининг пайдо бўлиши. Қадимги Миср цивилизациясини ўрганиш манбалари. Қадимги Миср цивилизациясининг асосий ютуқлари.

Гермес Худосига қадимги Миср, Эллин ва Римдаги муносабат. Тот қадимги Миср ва донишмандлик ва ёзув китоби. Гермеснинг функциялари.

Табиат кучлари ҳақидаги мифологик тасаввурлар ва фалсафий фикрлар. Марказий Осиёдаги қадимги фалсафий қарашлар: сув, олов, тупроқ ва ҳавога эътиқодларнинг шаклланиши (Жайтун маданияти м.а. 4 минг й, ва Калта минор маданияти м.а. 3-2 минг й). Оловпараслик ва тупроқтараслик ғояларининг шаклланиши.

Марказий Осиёда илк фалсафий ғоялар. Афсона, дoston сингари халқ оғзаки ижоди ва ёзма ёдгорликларидаги фалсафий ғоялар. «Авесто» - Зардуштийларнинг - муқаддас манбаси унинг ёзилиши ва мазмуни. Қадимий, туркий ёзувлардаги фалсафий ва ахлоқий ғоялар. Марказий Осиёда будда фалсафаси ва унинг Хитой ва Ҳиндистонга ёйилиши. Манихейлик ва маздакийлик, таълимотларининг ғоявий мазмуни.

Мифология ва қадимги маданият шакли. Миф дастлабки дунёқараш шакли. Мифологиянинг антропоморфизм, образлилик, синкретик, генетик, символли характери. Мифнинг асосий гуруҳлари ва дунёнинг мифологик манзараси. Фалсафа пайдо бўлишининг турли концепциялари.

Натурфалсафа ва софистлар. Табиатнинг стихияли талқини, сабабия ғояси, Қадимги Юнон фалсафаси. Тафаккурнинг раціоналлашуви. Пифагорчилар элеатлар, Эмпедокл ва Анаксагор пюрализми. Атомистика. Софистика ва софистлар. Платон давлат ҳақида.

Қадимги Хитой, Ҳиндистон ва Марказий Осиёда илк фалсафий қарашларнинг шаклланиши.

Дунёқараш тушунчаси ва унинг асосий шакллари. Дунёқарашнинг интеллектуал, эмоционал ва руҳий асослари. Дунёқарашнинг тузилиши: дунёни сезиш, дунёни идрок этиш, дунёни тушуниш. Дунёқарашнинг шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири.

Дунёқарашнинг тарихий шакллари: миф, дин, фалсафа, фан. Мифологиянинг ўзига хос хусусиятлари. Диннинг асосий функциялари. Диннинг психологик, гносеологик, ижтимоий ва сиёсий илдизлари. Диний эътиқоднинг тарихий шакллари: (фетешизм, анимизм, тотемизм, магия).

Фалсафий дунёқараш ва унинг назарий ва амалий асослари. Догматизм ва скептизм дунёқарашнинг икки йўналиши. Этник дунёқарашнинг моҳияти.

Фан дунёқараш шакли. Фалсафа ва фаннинг мутаносиблиги ва фарқи. Сциентизм ва антисциентизм.

ФАЛСАФАНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАЗМУНИ ВА ЖАМИЯТДАГИ РОЛИ

Фалсафа фанининг келиб чиқиши. Фалсафа шаклланишининг асосий босқичлари. Дунёни фалсафий идрок этишнинг ўзига хос хусусиятлари. Фалсафанинг предмети ва унинг ўзгарувчан характери. Фалсафий билимнинг тузилиши. Фалсафанинг янги соҳалари. Фалсафанинг асосий масалалари. Фалсафани сиёсийлаштиришнинг оқибатлари. Фалсафада шубҳанинг ўрни. Фалсафанинг функциялари. Фалсафанинг жамиятдаги роли ёки амалий фалсафа. Фалсафанинг ижодий ва дунёвий характери.

Фалсафа маданиятлар тизимида. Фалсафа ва санъатнинг ўзаро алоқаси ва фарқи. Бадий асарнинг фалсафий моҳияти. Объектив реалликнинг бадий образлардаги ифодаси. Фалсафа ва диннинг ўзаро алоқаси ва фарқи. Диний билимнинг ўзига хос хусусиятлари. Тафаккур маданияти ва фалсафий тафаккур маданияти ҳақида.

2-БЎЛИМ

БОРЛИҚ ВА РИВОЖЛАНИШ ФАЛСАФАСИ ОНТОЛОГИЯ – БОРЛИҚ ҲАҚИДАГИ ФАН

Борлиқ фалсафасининг предмети. Онтология тушунчаси. Борлиқ категорияси. Фалсафа тарихида борлиқ муаммоси. Борлиқ масаласида фалсафа ва дин синтези. Ноклассик фалсафада борлиқ муаммоси. Борлиқ ва мавжудлик. Борлиқ тушунчасининг этимологияси. Борлиқ ва йўқлик диалектикаси. Борлиқнинг шакллари: табиат борлигини фалсафий тушуниш. Инсон борлигининг ўзига хос хусусиятлари. Маънавий борлиқ: индивидуаллаштирилган ва объективлаштирилган борлиқ. Ижтимоий борлиқ. Оламнинг пайдо бўлиши ва эволюцияси. Ер тарихи. Инсоннинг пайдо бўлиши ва эволюцияси. Бирламчи ва иккиламчи табиатнинг ўзаро муштараклиги. Тирик табиат ёки ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ҳаётнинг пайдо бўлиши ҳақидаги фалсафий оптимизм. Жонли нарсанинг жонсиз нарсага боглиқлиги. Жонли нарсаларнинг ўзига хос хусусиятлари.

Субстанция муаммоси. Субстанция ва субстрат тушунчаси. Субстанция ва акциденция. Фалсафа тарихида субстанцияга монистик, дуалистик, плюралистик ёндашувлар. Материалистик ва идеалистик монизм, Материя тушунчаси ва унинг функциялари. Материянинг ташкил топиш даражалари: микро-макро-мега оламининг тавсифи.

Дунёнинг фазо ва вақтдаги чексизлиги. Интенсив ва экстенсив, актуал ва потенциал чексизлик. И.Кантнинг космологик антиномиялари ва уларнинг ҳозирги талқини. Оламнинг чексизлиги ғоясининг фалсафий асослари. Релятивистик космологияда оламнинг чексизлиги муаммоси. Оламнинг космологик моделлари. Геоцентрик ва ноеоцентрик моддий тизимлар. Кенгаювчи олам гипотезияси.

Фазо ва вақт борлиқнинг фундаментал шакллари. Фазо ва вақтнинг субстанциал, реляцион, динамик ва статистик концепциялари. Борлиқнинг

турли даражаларидаги (жонсиз ва жонли табиатда, жамиятда) фазо ва вақтнинг ўзига хос хусусиятлари. Микродунё, макродунё ва мегадунёда фазо ва вақт. Фазо ва вақтнинг метрик ва топологик хусусиятлари.

Фалсафа тарихи ва табиатшуносликда фазо ва вақтга нисбатан ёндашувларнинг ривожланиши. Ижтимоий фазо ва ижтимоий вақт. Тарих вақти ижтимоий вақтнинг олий даражаси. Даврнинг руҳи ва ижтимоий вақт уйғунлиги.

Ҳаракат тушунчаси. Материя ва ҳаракат бирлиги. Қадимги дунё фалсафаси ҳаракат ва сокинлик ҳақида. Гераклитнинг абадий ҳаракат ва ривожланиш ғоялари. Платон, Аристотель ва Ибн Синонинг ҳаракат мавжудлиги ҳақидаги ғоялари. Зеноннинг ҳаракатни инкор этувчи апориялари.

“Материя ҳаракатининг шакли” тушунчаси. Материя ҳаракати шакллари классификацияси. Материя ҳаракат шакллари сифатий хусусиятлари ва ўзаро алоқаси. Ҳаракатнинг маънавий шакли ҳақида. Онг – маънавий ҳаракат шакли сифатида.

Табиат тушунчаси. Табиат тушунчасининг кенг ва тор маъноси. Фалсафа тарихида табиатга муносабат. Географик муҳит ва географик муҳит предметлари тушунчаси. Географик мактаблар. Географик детерминизм, ижтимоий детерминизм, геосиёсат. Табиий қонунлар концепцияси. Экологик онг ва инвайромёнтализм тушунчаси.

Биосферанинг ривожланиши ҳақида. Инсон биосфера ривожланишининг зарурий босқичи. Экодинамикани глобал, митақавий ва маҳаллий миқёсларда ривожлантириш. Экодинамиканинг айрим усуллари. Сунъий эhtiёжларни қондиришга қаратилган хўжалик фаолияти. Ген инженерияси ва унинг ижтимоий маънавий оқибатлари.

Ноосфера – инсоният геологик куч сифатида. Ноосфера – дунё ва коинот ривожланишидаги эволюцион сакраш. Уни англашда гуманизмга асосланган илмий тафаккурнинг аҳамияти.

ЎЗАРО АЛОҚАДОРЛИК ВА РИВОЖЛАНИШ ҲАҚИДАГИ ТАЪЛИМОТ

Ривожланаётган дунёнинг яхлит назарий образини яратишнинг зарурлиги. Диалектиканинг тарихий шакллари ва хусусиятлари: стихияли диалектика; идеалистик диалектика; материалистик диалектика; классик диалектика; объектив ва субъектив диалектика; ноклассик диалектика. Диалектика ва метафизика. Метафизика – оламни фалсафий англаш таълимоти.

Диалектиканинг асосий тамойиллари: оламнинг бирлиги (яхлитлиги), умумий алоқадорликлар, каузаллик (сабабият), ривожланиш тамойиллари.

Нарса тушунчасининг мазмуни. Нарса – ўзини бошқа нарса билан богловчи улар билан ўзаро таъсирга киришиш имконини берувчи хоссаларнинг яхлит мажмуи. Алоқа тушунчасининг моҳияти. Диалектика категориялари борлиқнинг универсал алоқаларини билиш шакли сифатида. Алоқалар таснифи бир томонлама ва ўзаро алоқалар, тўғри ва эгри алоқалар,

бевосита ва билвосита алоқалар, ички ва ташқи алоқалар. Ҳажмжиҳатидан умумий, алоҳида ва хусусий алоқалар. Мазмун жиҳатидан генетик, функціонал, структуравий, энергетик, моддий ва инфор­мацион алоқалар. Ички, зарурий, муҳим, барқарор, тақ­ворланувчи алоқалар. Ўзаро алоқа. Ўзаро алоқани тушуниш – умуман объектни тушуниш сифатида. алоқа учун асос, муносабат ва ўзаро таъсир тушу­нчалари. Алоқанинг объективлиги, алоқанинг муҳимлиги, алоқанинг зарурийлиги алоқанинг барқарорлиги, алоқанинг умумийлиги, алоқанинг нисбийлиги. Каузаллик – сабабият, сабабий боғлиқлик ифодаси. Сабабсиз нарса бўлмаслиги. Ҳар қандай сабаб оқибатни вужудга келтириши.

БОРЛИҚНИНГ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЎЗГАРУВЧАНЛИГИ МУАММОСИ

Барқарорлик ва беқарорлик тушунчалари. Ўзгарувчанлик ва турғунлик, ўзгарувчанлик ва ҳаракат, ўзгармаслик ва барқарорлик (сакланиш, сокинлик, турғунлик, мувозанат) тушунчалари. Фалсафа тарихида борлиқнинг барқарорлиги ва беқарорлиги ҳақидаги қарашлар эволюцияси.

Ҳозирги замон фанида борлиқнинг беқарорлиги ҳақидаги билимларнинг ор­тиб бориши. Объектларнинг барқарорлиги ва беқарорлиги диалектикаси.

Дунёнинг фалсафий манзарасида барқарорлик. Барқарорлик ва беқарорлик ижтимоий маданий жараёнлар омили. “Маданиятлар мулоқоти”. Ахборот – материянинг жони, унинг фаол томони. Ижтимоий барқарорлик шароитида ижод ва тараққиёт.

РИВОЖЛАНИШНИНГ УМУМҲИЙ ҚОНУНЛАРИ ВА КАТЕГОРИЯЛАРИ

Қонун тушунчасининг мазмуни. Қонун – тизимнинг элементлари ўртасидаги умумий, тақ­ворланувчи, зарурий, барқарор ва инвариант алоқа.

Қонуннинг таърифи. Воқелик қонунлари. Фан қонунлари. Фалсафа қонунлари. Қонуннинг амал қилиш шароитлари. Базис қонунлар ва локал қонунлар. Қонуниятлар – бу қонуннинг намоён бўлиш шарти.

Қарама-қаршиликларнинг бирлиги ва кураши қонуни – ривожланишнинг манбаи ҳақидаги қонун. Қарама-қаршиликларнинг қарши ҳаракат (кураш)га доир муносабати. Зиддиятлар диалектикаси. Зиддиятларнинг турлари. Асосий ва иккинчи даражали зиддиятлар. Айният ва тафовут.

Микдор ўзгаришининг сифат ўзгаришига ўтиши қонуни – ривожланишнинг механизмини кўрсатувчи қонун. Микдор ва сифат, меъёр ва хосса категориялари. Меъёр предмет борлигининг чегараси. Сакраш бир сифатдан иккинчи сифатга айланиш вақти.

Инкорни инкор қонуни – ривожланишнинг йўналишини ифодаловчи қонундир. Прогрессив, регрессив ривожланиш. Тараққиёт ва инкироз ҳақида. Инкор ва инкорни инкор тушунчалари. Инкор қонун­ида ворисийликнинг

намоён бўлиши. Ривожланишнинг динамикаси: пайдо бўлиш, ўсиш, гуллаб-яшнаш, акменинг юқори чўққиси, пасайиш, қариб-чириш, ҳалокат ёки бошқа ҳолатга ўтиш. Ривожланишнинг орқага қайтмаслиги. Ривожланиш – комплекс ўзгариш. Категория тушунчаси. Субстанционал ва муносабатдош категориялар. Яккалик, хусусийлик ва умумийлик диалектикаси. Ҳодисанинг атрибутлари: нарса ва жараён. Моҳият ва мавжудлик. Моҳият ва ҳодиса ўртасидаги диалектик алоқа. Мазмун ва шакл. Мазмун ва шаклнинг диалектикаси. Формализм. Фалсафа тарихида мазмун ва шакл категориясига муносабат. Бутун ва қисм. Қисмлар ўртасида алоқанинг хусусияти яхлитлик. Бутуннинг уч типи: механик бутун, уюшган бутун, органик бутун. Система ва элемент. Структура ва функция. Система, элемент, структура ва функция категориялари. Системанинг ўзига хос хусусиятлари. Сабаб ва оқибат. Сабабият. Фалсафа тарихида сабаб ва оқибат тўғрисида хилма-хил қарашлар. Сабабий боғланишлар. Сабабларнинг турлари. Баҳона ва шарт. Синергетика сабабият ва тасодифлар ҳақида. Сабабий кетма-кетлик занжири. Сабаб ва оқибат ўртасидаги диалектик ўзаро алоқа. Зарурият ва тасодиф. Зарурият ва воқелик. Имкониятларнинг турлари. Реал ва формал, абстракт ва конкрет имкониятлар. Имкониятнинг воқеликка айланиши билан боғлиқ бўлган вазиятларнинг икки типи. Эркинлик ва зарурият.

3-БЎЛИМ ГНОСЕОЛОГИЯ – БИЛИШ НАЗАРИЯСИ БИЛИШНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ

Билиш назарияси ҳақидаги умумий тушунча. Билиш назариясининг предмети. Билиш фалсафий таҳлилнинг предмети сифатида. Билиш инсон он­гида берилган объектив реалликнинг инъикоси сифатида. Илмий билиш, унинг моҳияти ва тузилиши. Аниқ ва аниқ бўлмаган билимлар муносабати. Билимларнинг асосий шакллари. Илмий билиш динамикаси. Кундалик ва назарий билим. Билишга фалсафий ёндашувнинг хусусияти. Агностицизм ва скептицизм. Билиш тараққиётининг умумий ва хусусий қонуниятлари. Билишнинг ички мантиғи. Ҳозирги замон билишининг хусусиятлари. Билишга таъсир қилувчи объектив ва субъектив омили. Билиш, тажриба ва амалиёт. “Ҳамма ҳамма нарсани билади, аммо ҳамма ҳали туғилмаган” (Қобус ибн Вашимгир).

Ижтимоий гуманитар билим муаммо сифатда. Анъанавий гносеологияда табиийилмий билимларга муносабат. Анъанавий гносеология абстракциялари. Билиш фаолиятининг қадриятларга асосланганлиги. Табиатшунослик ва жамиятшуносликнинг ўхшаш жиҳатлари ва фарқлари. Табиатшуносликда билишнинг ўзига хос хусусиятлари.

БИЛИШ НАЗАРИЯСИ ТАРАҚҚИЁТИ ТАРИХИ

Ўрта асрлар ва Уйғониш даври Европа мутафаккирлари ижодида билиш масалалари. Ўрта Осиё ва Яқин Шарқлик файласуфлар билиш назариясининг хусусиятлари. Ал-Киндийнинг Шарқона перепатетизми. Ал-

Ансорий гносеологияси. Ал-Хоразмий таълимотининг эвристик характери. Фарғонийнинг исботлаш учун фикрий эксперименти. Имом Бухорийнинг ҳақиқатни аниқлаш методлари. Абу Наср Форобийнинг билиш назарияси. Ибн Рушд таълимотида унверсаллар муаммоси. Беруний ижодида метод муаммоси. Ибн Синонинг билиш назарияси ва ҳозирги замон. Умар Хайём билиш ва янглишиш ҳақида. Улуғбек таълимотида умумий ва хусусий методлар.

ХИССИЙ, ЭМПИРИК, НАЗАРИЙ, МАНТИҚИЙ ВА ИНТУИТИВ БИЛИШ ДАРАЖАЛАРИ

Хиссий даражадаги билим ва унинг шакллари: сезги ва идрок, хотира, ҳаёл ва тасаввур. Эмпирик билим ва унинг шакллари: кузатиш, эксперимент, илмий далиллар. Фикрнинг хиссийликдан рационалликка ҳаракати.

Назарий билим ва унинг шакллари: илмий муаммо, муаммо ва масала. Муаммоли вазиятнинг билиш жараёнидаги роли, гипотеза, тамойиллар, категориялар, парадигмалар.

Тафаккур ва унинг моҳияти. Тафаккур ва борлиқнинг бирлиги. Тафаккурнинг асосий шакллари: тушунча, мулоҳоза, хулоса.

Хиссий эмпирик ва рационал билиш бирлиги. Билишнинг эмпирик ва назарий даражаларини фарқлаш мезонлари.

Интуиция ва ижод. Фалсафа тарихида интуицияга муносабат. Интуициянинг билишдаги роли.

ҲАҚИҚАТ МУАММОСИ

Ҳақиқат тушунчаси. Ҳақиқатнинг фалсафий асослари. Ҳақиқатнинг асосий шакллари. Ҳақиқат ва адашиш, ёлғон ва дезинформация (чалғитувчи ахборот). Ҳақиқатни амалий текшириш йўллари излаш. Амалиёт – ҳақиқат мезони. Ҳақиқатнинг зиддиятли характери. Объектив ҳақиқат. Нисбий ҳақиқат. Ҳақиқатнинг конкретлиги масаласи. Ҳақиқат – субъектив образининг объектив мазмуни. Объектив ҳақиқат ва уни баҳолаш ўртасидаги муносабат.

Билимларнинг ҳақиқийлиги ва амалиёт мезонини баҳолаш. Релятивизм ва догматизм ҳақиқатни билиш ҳақида. Ҳақиқатни билишда далилларнинг роли. Ҳозирги замон фанида далилларнинг гносеологик роли ва унинг билимлар билан бирлиги. Ҳақиқатни билишда исботлаш ва рад этишнинг ўрни.

Ҳақиқатни билишда назария ва амалиётнинг бирлиги. Илмий назариялар ривож муаммоси. Назарий билимлар муаммоси диалектикаси. Назария тараққиётининг асосий сабаблари (ташқи ва ички). Назарий билимларнинг бир биридан фарқи ва бирлиги.

Илмий билишда назарий асослаш муаммоси. Назария ва амалий далилларнинг зиддияти. Назарияни формал-мантиқий асослаш даражаси.

Назария ва амалиёт алоқадорлиги ва шартлилиги муаммоси. Илмий назарияни формаллаштириш. Фундаментал, амалий ва назарий билимларнинг алоқадорлиги. Назарий билимларни амалиётга тадбиқ

этишнинг ўзига хос хусусиятлари. Классик табиатшунослик фанларида ривожланиш муаммоси.

4-БЎЛИМ ФАН ФАЛСАФАСИ

ЭПИСТЕМОЛОГИЯ ТАФАККУР МЕЗОНИ

Эпистемология – билиш жараёнини ўрганувчи изчил гносеология. Эпистемология – билиш, ҳаёт ва маданиятни ўзда мужассамлаштирган нарсалар ва ҳодисаларни ўрганувчи фан.

Эпистемологиянинг янгилиниш жараёнида илмий билимнинг “алоҳида эпистемологик мақоми” ҳақидаги таъсаввурларнинг шаклланиши. XX аср эпистемологияси турлари. Эпистемологиянинг эволюцион, генетик, натураллашган, гипотетик-дедуктив, кумулятив, антропологик, тарихий-эволюцион моделлари. Гносеология, эпистемология ва методологиянинг ўзаро нисбати. Ҳозирги замон гносеологиясида субъект ва объектнинг мустақил мавжудлигининг тан олинishi.

Методологиянинг мақсади. Методология назарий ва амалий фаолиятни ташкил этиш тамойиллари ва усуллари тизими.

ФАН ФАЛСАФАСИНИНГ ПРЕДМЕТИ

Фан фалсафасининг образини яратишда ғарб ва миллий фалсафа йўналиши сифатидаги фан фалсафаси ёки тарих фалсафаси. Фан сифатидаги фан фалсафаси фани. “Аналитик эпистемология фан фалсафасининг ўзи. Фан сифатидаги фан фалсафасида фалсафий концепциялар ҳамда ғарб фалсафасининг замонавий йўналиши сифатидаги фан фалсафаси доирасида ўтказилган назарий тадқиқотларнинг таъсири. Кўтарилган мавзунинг конкретлаштириш ва мазмунан муфассаллаштиришнинг ҳозирги замон фан фалсафасига хослиги. Фан фалсафасининг табиатшунослик ёки ижтимоий - гуманитар фанларни ўрганишидан қатъий назар, тарихий, ижтимоий – маданий билим мақомига эғалиги. Фан фалсафасининг фаншунослик соҳалари билан ўзаро нисбати. *Фан социологияси. Фаншунослик* – фанлар ривожланиши ва фаолиятининг умумий қонуниятларини ўрганувчи фан. *Фан фалсафасининг бош муаммоси* – илмий билимларнинг ўсиши муаммоси.

Фан фалсафаси муаммоларининг асосий тармоқлари.

Фан фалсафасининг табиати ҳақидаги таъсаввурлар типологияси. Фан фалсафасининг сциентистик ва антисциентистик йўналишлари. Фан фалсафасининг сциентистик йўналиши. Фан фалсафасининг К.Хюбнер, Т.Роззак ва П.Фейерабенд номлари билан боғлиқ антисциентистик йўналиши. Фан фалсафаси билан илмий билимнинг методик таҳлил қилиш вазибалари. Фан фалсафасининг табиати ҳақидаги типологияси. Фан фалсафаси илмий назарияларга мувофиқ ва уларга асосланувчи дунёқараш. Фан фалсафаси фан тушунчалари ва назарияларини экспликация қилишнинг назарий усули.

Фан фалсафаси доирасида қўлланиладиган методлар ва принципларнинг универсаллиги муаммоси. Аънавий фан фалсафасининг ўрнини *когнитив фан социологияси* эгаллаши ҳақидаги ғоялар.

ДУНЁНИНГ ИЛМИЙ МАНЗАРАСИ ВА УНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Дунёнинг илмий манзараси тузилиши. *Тизимlilik* дунёнинг илмий манзарасининг хусусиятларидан бири. Дунёнинг илмий манзарасининг *парадигмал* хусусияти. Дунё илмий манзарасининг бирлаштирувчи *норматив, психологик* функциялари. Дунёнинг ҳозирги илмий манзараси эволюцияси. Дунёнинг классик илмий манзарасида ҳақиқий билимга эга бўлиш имтиёзи. Дунёнинг классик илмий манзарасида «онтос» масаласи. Дунёнинг неоклассик илмий манзарасида термодинамиканинг бошланғич назариялари. Дунёнинг ҳозирги замон постнеоклассик манзарасида ижтимоий тузилмаларни таҳдиддан ўтказиш очик чизиксиз тизимларни тадқиқ қилиши. Постнеоклассик методологияда, бифуркация, флуктуация, тартибсизлик, диссипация, ғалати аттракторлар, чизиксизлик сингари тушунчалар. Синергетика – ўз-ўзини ташкил этиш назарияси. Хаоснинг энг оддий тури – «кичик ўлчамли хаос». Турбулент режимда вақт ва фазо кўрсаткичлари. Тартиб ва хаос тушунчаларини ижтимоийлаштириш оқибатлари.

Оламнинг релятивистик концепцияси. Космология ривожланишининг ҳозирги босқичи релятивистик космологиянинг устуворлиги. Ҳозирги «қўп сонли дунёлар» концепциялари.

ФАН ФАЛСАФАСИ ВУЖУДГА КЕЛИШИНИНГ БИРИНЧИ БОСҚИЧИ

Фан фалсафасининг ғарб фалсафаси йўналиши сифатидаги образи. Фан фалсафаси мустақил йўналиш сифатида XIX асрнинг иккинчи ярмида ilk позитивистлар фаолиятида. Фаннинг ривожланиши хусусидаги икки қарама-арши мантикий-концептуал схемалар. Кумулятив модель билиш жараёнини муттасил бойитиб боровчи ва ҳақиқатнинг универсал ва мавҳум идеалига узлуксиз яқинлашувчи жараён сифатида. Кумулятив модел фан ривожланишининг бевосита объекти ҳақида. Фан ривожланишининг антикумулятивда модели меъёрлар, қонунлар ва андозаларни, билимлар тизимларини бутунлай ўзгартириши.

Позитивизмда фан эришган ютуқларнинг мадҳ этилиши. XIX аср мобайнида кўпгина фанлар ўз ривожланиш жараёнининг чўққисига кўтарилдилар ва ундан ошадилар.

Позитивизмнинг дастуриламал даражасига кўтарилган умумий талаблар.

Жон Стюарт Милль позитивизм асосчиси. Миллнинг ҳиссиёт, тафаккур ва онгнинг ҳолатлари ҳақидаги мулоҳазалари.

Огюст Конт «Позитив (ижобий) фан» концепциясининг асосчиси. Контнинг «Позитив фалсафа руҳи» асарида «позитив» тушунчасининг беш хил маъноси. Конт эълон қилган янгича типдаги фалсафа.

Конт инсон донишмандлигининг объектив асоси ҳақида.

Г.Спенсер концепциясида тадрижий, ясси эволюционизм ва *эволюцион тараққиёт* ғояси Ўсиб боровчи структуравийлик ғояси Спенсер концепциясининг асоси.

ФАН ФАЛСАФАСИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИ

XX аср биринчи чораги фан фалсафаси ривожланиш жараёнининг иккинчи босқичи. Жюль Анри Пуанкаре Фан фалсафаси иккинчи босқичининг етакчи намоёндаларидан бири. Анри Пуанкаре конвенционализм концепциясининг асосчиси. Конвенционализм (лот. “conventio” – “келишув” сўздан) – олимлар ўртасидаги келишув (конвенция)ни илмий назариялар асоси сифатида эълон қилувчи йўналиш. Фаннинг «айрим асосий негизлари» конвенциялар, шартли қабул қилинган келишувлар сифатида тушунилиши. Евклид, Лобачевский ва Риман геометриялари аксиомаларининг турли системалари конвенционализм пайдо бўлишига замин яратган илмий асослар.

Конвенционализмга элтувчи интеллектуал йўл. Конвенционализм таълимоти Ньютон механикаси қонунлари тилдаги келишувлар ҳисобланиши.

А.Пуанкаре объективлик муаммосини конвенционализм таълимоти ёрдамида ҳал қилиши. Конвенционализм антропологизм сари йўл. Олимнинг интуицияси илмий кашфиётнинг энг муҳим воситаси сифатида. ҳоссалари билан чекланади.

Конвенционализм фанни талқин қилишнинг муайян методологик концепцияси сифатида. Мўътадил конвенционализм таълимоти. Назарияларнинг қиёсий эмаслиги ҳақидаги тезис конвенционализмнинг бевосита маҳсули.

Мах психофизикаси. «Сезгилар таҳлили ва физик ҳодисаларнинг руҳий ҳодисаларга муносабати» китобида Мах сезгининг табиатини ҳақида. Сезгилар – барча жисмоний ва руҳий кечинмаларнинг умумий элементлари.

Э.Мах фаннинг мақсади ҳақида. Мах билиш жараёни муҳитга прогрессив мослашиш жараёни ҳақида.

Муаммонинг юзага келиши ҳақида Мах таълимоти. Мах ижодида тадқиқот жараёнининг структураси талқини. Тафаккурни тежаш тамойили.

Дюэм (Дюгем) эпистемологиядаги икки аънанани таққослаш ҳақида. Индуктивистик методология.

ФАН ФАЛСАФАСИ ЭВОЛЮЦИЯСИНИНГ УЧИНЧИ ДАВРИ.

Тил билишнинг нейтрал воситаси сифатида. Лингвистик бурилиш Вена тўғарагининг методологик дастури М.Шлик позицияси Вена тўғарагининг намоёндалари. (М.Шлик, Нейрат, Гендель, Фейкл, Рейхенбах, Франк, Айер, Нагель, Карнап). Р.Карнапнинг илмий билиш динамикаси модели.

Баёли таклифлар илмий тадқиқотларнинг бошланғич манбаи сифатида. О.Карнап фан фалсафасининг фаолияти ҳақида. Г.Рейхенбах, О.Нейрат - Вена тўғарагининг фаол иштирокчилари. Назариётчи К.Гемпелнинг дилеммаси ва Гедел қарашларининг тўлақонли эмасли ҳақидаги назарияси.

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТДА ИННОВАЦИЯ ВА НОВАЦИЯЛАР

Инновация тушунчаси ва унинг таҳлили. Илмий-ижодий фаолиятдаги инновациялар. “Кашфиёт”, “ихтиро” тушунчаларининг инновацион характери. Ихтиро-кашфиёт ва инновация ўртасидаги ўзига хос “оралик” ҳолат. Ихтиро муайян кашфиёт доирасида содир бўлувчи инновацион даража. Кашфиёт ва ихтиролар ижодий фаолият натижаси. Инсоният тарихидаги энг буюк кашфиётлар ва ихтиролар таснифи. Инновация янги илмий техник ютуқлардан самарали фойдаланиш воситаси. Новацияларнинг ўзига хос хусусиятлари. Новация янги илмий ғоядаги «эскилик» элементи. Илмий-ижодий фаолиятда инновация ва новацияларнинг ўрни масаласига оид илмий-назарий хулосалар.

АСОСИЙ МЕТОДОЛОГИК ЁНДАШУВЛАР ВА ТАМОЙИЛЛАР

Метод, методология ва методика тушунчалари. Методларнинг таснифи: умумилмий тадқиқот методлари, хусусий илмий методлар, умумий мантикий методлар, фан методлари, эмпирик тадқиқот методлари, назарий тадқиқот методлари, фанлараро тадқиқот методлари. Ижтимоий гуманитар фанлар методларининг ўзига хос хусусиятлари.

Ҳозирги замон методологияси: куматонд, кейс стадис, абдукция. Эвристика янги методологик тамойил

Методологик тамойиллар. Мувофиқлик тамойили. Тўлдирувчанлик тамойили. Системали ёндашув. Моделлаштириш тамойили ва ўхшатиш методи Тарихийлик тамойили. Метаяхлит ҳоссалар – Ad-hoc яхлит ҳоссалар.

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТНИНГ ТИПЛАРИ

Илмий тадқиқот типларининг таснифи. Фундаментал тадқиқотлар. Фундаментал тадқиқотларда воқелик ходисалари ва қонунлари ҳақида янги билим олиш имконияти. Фундаментал тадқиқотларнинг икки тури: эркин ва аниқ мақсадга қаратилган тадқиқотлар. Амалий тадқиқотлар. Амалий тадқиқотларнинг ўзига хос хусусияти. Амалий тадқиқотларни молиялаштириш имконияти. Фан ва ишлаб чиқариш алоқадорлиги. Илмий тадқиқот фаолиятида ворисийлик ва новаторлик. Инновацион тадқиқотлар. Илмий тадқиқот типларининг ўзаро алоқадорлиги ва фарқи.

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИГА АХБОРОТ ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ.

Ахборот, маълумот ва билим уйғунлиги. Илмий тадқиқот жараёнида билимлар ҳажмининг ўсиши. Илмий билимнинг информативлиги. Ижтимоий ахборот. Ижтимоий ахборотни ўзлаштиришнинг аҳамияти. Илмий ахборот - ижтимоий ахборотнинг билиш фаолиятида фойдаланиладиган алоҳида тури. Информатика. Ахборотлашган жамияти концепцияси. Технология ва техникани ўзлаштиришнинг илмий тадқиқот фаолиятига ижобий таъсири.

Илмий тадқиқот усуллари ва воситалари. Фанлар туташган жойда илмий билимнинг интеграл соҳаси. Информатика илмий билимнинг ўзига хос соҳаси.

ТУШУНИШ ВА ТУШУНТИРИШ

Тушуниш ва унинг билиш билан ўзаро муносабати. Ҳозирги адабиётларда тушуниш турлари, типлари ва даражалари. Герменевтик доира. Тушуниш, тавсифлаш, тушунтириш ва талқин қилиш. «Маъно» тушунчасининг талқини. Семиотика (юнон. белги, аломат) – белгилар ва белгили тизимларнинг ҳоссаларини ўрганувчи фан. Символ (юнон. – рамз, шартли белги) – бу: 1) фанда (мантик, математика ва б.) белги; 2) санъатда – илоҳий образнинг уни англаш, ифодалаш ёки муайян бадий образ нуктаи назаридан тавсифи. Ижтимоий билишда диалог.

Илмий тушунтиришнинг дедуктив-номологик модели. Телеологик ёки интенционал тушунтириш. Тушунтириш ва тушунишнинг ўзаро нисбати. Тушуниш маънавий маданиятнинг моддийлаштирилган ифодаси.

ОЛИМНИНГ СОЦИАЛ МАСЪУЛИЯТИ

XXI аср фанининг образи. Фан муайян одамлар – олимлар томонидан амалга оширилувчи фаолият тури. Олим фаолияти йўналишлари.

Ҳозирги замон олимнинг муассаса ва мафкурага муносабати. Олим портретида ҳақиқатни ҳамма нарсадан устун қўйиш тамойилининг устуворлиги. Билим – ҳаётнинг олий инъоми, ҳақиқат ҳар қандай эътиқодлар, мафкуралар ва жамоатчилик фикридан муҳим эканлиги. Олимнинг вазифаси ҳақиқатни тарғиб қилиш. Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини таъминлаш шакллари. Мулоқотнинг энг қулай ва кенг тарқалган йўли – олимларнинг илмий асарларини эълон қилиш. Олимнинг интуицияга таяниши ва бу билан ўзининг оқилоналик чегарасидан четга чиқиши. Профессионаллашув ва ихтисослашув жараёнларининг кучайиши. Ж.Холтон А.Эйнштейн олимни ҳаракатлантирувчи омиллар ҳақида. Олимнинг тадқиқот объекти яхлит ва тўлақонли эканлигига ишончи.

Олимнинг меҳнати ва консенсус, яъни муроасага қелиш муаммоси. Консенсусга эришишнинг даражалари: парадигма даражаси; илмий тадқиқот дастури даражаси; мактаблар ва йўналишлар даражаси; индивидуал қарорлар ва келишувлар даражаси.

Ф.Франк олимнинг меҳнати ҳақида. Ҳозирги замон олимнинг портретида Макс Вебер таклиф қилган чизгилари. Илмий элита ва интеллектуаллар илмий муҳитнинг алоҳида тип. Илмий элита ва интеллектуаллар – интеллектуал мулк бунёдкорлари. Суперинтеллектуал элита - Нобель мукофоти соҳиблари.

Интеллектуал элита типологияси. Прометейлар – янги тушунчалар, назариялар, янги фикрлаш услубларининг бунёдкорлари. Синтетиклар умумлаштирувчи хусусиятга эга кашфиётлар қилишга мойиллар гуруҳи. Интеллектуал элита фаоллигининг икки даври. Интеллектуал элита –

зиёлиларнинг туғма эмас, балки функционал типи. Интеллектуал элитанинг онтопсихологияси. Ижтимоий масъулият тушунчаси ва унинг зарурияти. Олимнинг ижтимоий масъулияти инсониятнинг тур сифатида сақлаб қолишнинг бош омили. Олим ижтимоий масъулиятининг уч жиҳати. Профессионал ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. Конформизм йўли. Олимнинг меҳнати ва консенсус. Консенсусга эришиш даражалари, Коинот ва табиатнинг азалий муаммолари. Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини таъминлаш шакллари. Оқилона қобилиятларнинг ҳаддан ортиқ ривожланиши. Фан тарихчилари профессионаллашув жараёни. XX аср фанида ҳаваскорлар ва дилетантларнинг ўрни.

6-БЎЛИМ. МАНТИҚ

МАНТИҚ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА АҲАМИЯТИ

Тафаккур — мантиқ илмининг ўрганиш объекти. Тафаккурнинг асосий хусусиятлари.

Тафаккурни ўрганишга турли хил ёндашишлар.

Тафаккурнинг мантиқий шакллари ва қонунлари ҳақида тушунча. Тафаккур шакли (мантиқий шакл) тушунчаси. Фикрнинг аниқ мазмуни ва мантиқий шакли, уларнинг нисбий мустақиллиги ва ўзаро алоқаси. Тафаккур қонуни (мантиқ қонуни) тушунчаси. Тафаккур қонуни-фикрлар (фикрлаш унсурлари) ўртасидаги зарурий алоқа. Тафаккур қонунлари тўғри фикр юритишнинг муҳим тамойиллари сифатида. Фикрнинг чинлиги (хақиқатлиги) ва унинг шакл жиҳатдан тўғри қурилиши.

Логика фанининг предмети. Логика — тафаккур шакллари ва қонунларини ўрганувчи фан. Мантиқ илмининг асосий масалалари ва уларни тадқиқ этиш йўналишлари. Формал мантиқнинг предмети ва тузилиши, унинг диалектик мантиқ ва математик мантиқ билан ўзаро муносабати. Формал мантиқнинг фалсафий билимлар тизимида тутган ўрни: гносеология, замонавий эпистемология, методология, аксиология, герменевтика билан ўзаро муносабати. Бошқа фанлар билан алоқалари: формал мантиқ ва лингвистика, формал мантиқ ва информатика, формал мантиқ ва психология, формал мантиқ ва педагогика ва бошқалар. Формал мантиқнинг ҳозирги пайтдаги вазифалари.

Мантиқ илмининг назарий ва амалий аҳамияти. Мантиқ фанининг фикрлаш маданиятини ўстиришдаги, шу жумладан, мустақил, эркин фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилишдаги аҳамияти. Мантиқ фанининг илмий ишонч-этиқоднинг шаклланишида тутган ўрни. Мантиқ илмининг фан ва техника тараққиётига, мамлакатни модернизациялаш жараёнига таъсири. Мантиқ илмининг билиш жараёнида тушуниш ва тушунтириш, айниқса, миллий ва умуминсоний қадриятларни англаш, миллий мафқурани ривожлантиришдаги аҳамияти.

МАНТИҚ ФАНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ БОСКИЧЛАРИ

Қадимги дунёда мантиқ илмининг шаклланиши. Шарқ ва Ғарб фалсафасида мантиққа оид фикрларнинг ривожланиши. Софистика ва нотикдик санъатига илмий ёндашиш. Сократ ва Платоннинг тафаккур табиати ва шакллари ҳақидаги фикрлари. Аристотель - мантиқ илмининг асосчиси.

Ўрта асрларда мантиқ илми. Яқин ва ўрта Шарқда, Марказий Осиёда мантиққа оид билимларнинг тараққий этиши. Ал-Киндий, Абу Абдуллоҳ, ал-Хоразмийларнинг мантиқий таълимотлари. Форобийнинг мантиқ фани тараққиётига қўшган ҳиссаси. Ибн Синонинг мантиқ фани ривожига тутган ўрни. Ибн Рушд яратган мантиқ таълимоти. Журжонийнинг мантиққа оид қарашлари. Европа мамлакатларида номинализм ва реализм тарафдорлари ўртасидаги умумийлик масаласи бўйича баҳснинг мантиқий аҳамияти.

Янги даврда (XVII-XIX асрларда) мантиқ илми тараққиётининг асосий йўналишлари. Ф.Бэконнинг индукцияни билишнинг самарали методи сифатида асослаши. Р.Декартнинг билишда дедукция ва интуициянинг аҳамияти ҳақидаги фикрлари. Лейбницнинг математик мантиқни яратиш ғоясини илгари суриши. И.Кантнинг трансцендентал мантиқни яратиши. Гегел — диалектик мантиқнинг асосчиси. XIX асрда Англияда индукция назариясининг ривожлантирилиши. М.В.Ломоносов, М.М.Каринский ва бошқа рус мутафаккирларининг мантиққа оид қарашлари.

XIX аср ўрталари - XX аср бошларида мантиқнинг ривожланиши. Д.Буль - математик мантиқнинг системали тараққий этишига асос солган мутафаккир. Г.Фрегеннинг математик мантиқ фани тараққиётига қўшган ҳиссаси. XX - асрнинг ўрталари ва охирида мантиқ илмининг ривожланиши.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида мантиқ масалаларининг тадқиқ этилиши ва мантиқнинг ривожланиш истикболлари.

МАНТИҚ ИЛМИ ВА ТИЛ

Тил ахборот (информация) белгилари тизими сифатида.

Тилнинг функциялари. Табиий ва сунъий тиллар. Тилни мантиқий таҳлил қилиш тафаккур шакллари ва қонунларини ўрганиш воситаси сифатида.

Белги тушунчаси. Тил белгиларининг ашёвий ва маъно жиҳатдан тавсифи. Тилнинг семиотик таҳлили йўналишлари: семантика, синтаксис, прагматика.

Тилнинг семантик категориялари. Фикрларни формаллаштириш тушунчаси. Пропозиционал функциялар ҳосил қилиш. Дескриптив атамалар: предметлар номлари, предикаторлар, гаплар; мантиқий атамалар: мантиқий боғловчилар, кванторлар. Мантиқнинг формаллашган тилнинг ўзига хос хусусиятлари. Предикатлар мантиғи тили.

ТАФАККУРНИНГ УНИВЕРСАЛ МАНТИҚИЙ ШАКЛЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ. ТУШУНЧА

Тушунча тафаккур шакли сифатида. Предметнинг хоссалари, муносабатлари предмет белгилари сифатида. Предметларнинг умумий ва индивидуал, муҳим ва номуҳим белгилари.

Тушунча - предметларнинг умумий, муҳим белгиларини акс эттирувчи мантикий шакл.

Предметлар синфи ҳақида тушунча. Синфларнинг турлари: катта ва кичик синфлар.

Синф унсурлари. Унсурнинг синфга мансублиги ва бир синфнинг иккинчи синфга кириши. Тушунча предметлар синфини акс эттирувчи мантикий шакл сифатида.

Тушунчаларни шакллантирувчи мантикий усуллар: таҳлил, синтез, таққослаш, мавҳумлаш (абстракциялаш), умумлаштириш ва бошқалар. Тушунчаларнинг тилда ифода қилиниши. Тушунчаларнинг билишдаги аҳамияти.

Тушунчанинг мазмуни ва ҳажми. Тушунчанинг мазмуни, унда предметнинг муҳим белгиларининг ифода қилиниши. Тушунчанинг ҳажми. Тушунчанинг мазмуни ва ҳажми ўртасидаги тескари нисбат қонуни.

Тушунча турлари. Якка ва умумий тушунчалар. Айирувчи ва тўпловчи тушунчалар. Мавҳум ва аниқ тушунчалар. Нисбатсиз ва нисбатдош тушунчалар. Ижобий ва салбий тушунчалар.

Тушунчалар ўртасидаги муносабатлар. Таққосланадиган ва таққосланмайдиган тушунчалар. Сиғишадиган ва сиғишмайдиган тушунчалар. Сиғишадиган тушунчалар ўртасидаги муносабатлар: мослик, қисман мослик ва бўйсунуш. Сиғишмайдиган тушунчалар ўртасидаги муносабатлар: бирга бўйсунуш, қарама-қаршилик, зидлик.

Синфлар (тушунчалар ҳажмлари) устида амаллар: қўшиш, кўпайтириш, тўлдириш. Синфлар мантигининг асосий қонунлари.

Тушунчаларни чегаралаш ва умумлаштириш. Умумлаштиришнинг моҳияти, унинг тушунчалар, категорияларнинг шаклланишидаги аҳамияти. Чегаралаш амали ва тушунчада ифода этилган билимни аниқлаштириш.

Тушунчаларни таърифлаш (дефиниция)нинг мақсади ва тузилиши. Номинал ва реал таърифлар. Номинал таърифнинг илмий терминларни яратиш, фаннинг концептуал аппаратини ривожлантиришдаги аҳамияти. Аниқ реал таърифлар: яқин жинси ва тур белгиси орқали таърифлаш, генетик таъриф. Ноаниқ реал таърифлар: контекстуал таъриф, индуктив таъриф, аксиоматик таъриф. Таърифлаш қоидалари ва уларни бузганда келиб чиқадиган мантикий хатолар.

Таърифлашга ўхшаш усуллар: тасвирлаш, тавсифлаш, мисоллар ёрдамида тушунтириш ва бошқалар.

Таърифлашнинг илмий билиш ва амалий муҳокама юритишдаги аҳамияти. Таърифлашнинг тушунчалар пайдо бўлиши ва тараққий этиши, илмий терминологиянинг яратилиши билан алоқаси.

Тушунчаларни бўлишнинг мақсади ва тузилиши. Бўлишнинг турлари: белгининг ўзгаришига боғлиқ ҳолда бўлиш, дихотомик бўлиш. Бўлиш қоидалари ва бўлишда учрайдиган мантикий хатолар.

Туркумлаш (классификация)нинг моҳияти. Сунъий ва табиий туркумлаш. Бўлиш, туркумлашнинг фан ва амалиётдаги аҳамияти.

ҲУКМ. САВОЛ. НОРМА (МЕЪЁРИЙ ҚОИДА)

Ҳукм тафаккур шакли сифатида. Ҳукмнинг таркиби ва асосий хусусиятлари. Ҳукм ва гап. Оддий ва мураккаб ҳукмлар.

Оддий ҳукм таркиби. Оддий ҳукмларнинг предикат мазмуни, микдори, сифати бўйича турлари. Ажратиб кўрсатувчи ва истисно этувчи ҳукмлар. Ҳукмлар терминлари ҳажмларини аниқлаш.

Мураккаб ҳукм, унинг турлари. Мураккаб ҳукмларни ҳосил қилувчи мантикий боғламалар.

Бириктирувчи (конъюнктив) ҳукмлар. Айирувчи (дизъюнктив) ҳукмлар.

Шартли (имплектив) ҳукмлар. Етарли ва зарурий шарт тушунчалари. Эквивалент ҳукмлар. Мураккаб ҳукмларнинг чин бўлиш шартлари. Мураккаб ҳукмларни мулоҳазалар мантиғи тилида ифодалаш: формулалар ҳосил қилиш ва жадвал тузиш.

Модаллик турлари ва модаллик ҳукмлари. Мантикий ва онтологик модалликлар.

Алетик модалликнинг асосий категориялари: воқелик, зарурийлик, тасодифийлик. Модаллик ҳукмларининг билишдаги аҳамияти.

Ҳукмлар ўртасидаги муносабатлар. Сиғишадиган ва сиғишмайдиган ҳукмлар. Сиғишадиган ҳукмлар ўртасидаги муносабатлар: қарама-қаршилик, мантикий бўйсунуш, қисман мослик (субконтрарлик). Сиғишмайдиган ҳукмлар ўртасидаги муносабатлар: зидлик (контрадикторлик), қарама — қаршилик (контрарлик). "Мантикий квадрат" тушунчаси ва схемаси.

Савол фикрнинг махсус шакли сифатида. Мантиқан тўғри ва нотўғри қўйилган саволлар. Саволни тўғри қўйиш шартлари. Аниқловчи ва тўлдирувчи саволлар. Содда ва мураккаб саволлар. Саволга бериладиган жавобнинг турлари: чин ва хато жавоблар, бевосита ва билвосита жавоблар, қисқа ва батафсил жавоблар, тўлиқ ва тўлиқсиз жавоблар, аниқ ва ноаниқ жавоблар.

Норма (меъёрий қоида) ҳатти-ҳаракат қоидаларини ифода қилувчи фикр сифатида.

Меъёр ва ҳукм. Меъёрнинг воқеликка бўлган муносабатининг мантикий ифодаланиши.

ХУЛОСА ЧИҚАРИШ

Хулоса чиқаришнинг умумий мантикий тавсифи. Хулоса чиқаришнинг тузилиши: асослар, хулоса, асослардан хулосага мантиқан ўтиш (хулосалаш). Мантиқан келиб чиқиш тушунчаси. Мантиқан зарурий ва эҳтимолӣ (тўғрига

ўхшаш) хулоса чиқаришлар. Хулоса чиқариш турлари: дедуктив хулоса чиқариш, индуктив хулоса чиқариш, аналогия.

А. *Дедуктив хулоса чиқариш*. Дедуктив хулоса чиқариш тушунчаси. Дедуктив хулоса чиқаришда хулосанинг асослардан мантиқан келиб чиқишининг зарурийлиги. Хулоса чиқариш қоидалари тушунчаси. Хукмларнинг субъект — предикатли структурасига ҳамда хукмларнинг ўзаро мантикий боғланишларига асосланган хулоса чиқаришлар.

Дедуктив хулоса чиқаришнинг турли хил шакллари. Қатъий хукмлардан хулоса чиқариш. Хукмларни ўзгартириш орқали хулоса чиқариш (бевосита хулоса чиқариш): айлантириш, алмаштириш, предикатга қарама-қарши қўйиш. "Мантикий квадрат" бўйича хулоса чиқариш.

Қатъий силлогизм таркиби. Силлогизмнинг аксиомаси ва умумий қоидалари. Силлогизм фигуралари ва модуслари. Фигураларнинг махсус қоидалари. Қисқартирилган силлогизм (энтимема). Энтимемадан тўла силлогизмни тиклаш. Мураккаб силлогизм (полисиллогизм) ва қисқартирилган мураккаб силлогизмлар (сорит ва эпихейрема).

Мураккаб хукмлар ёрдамида силлогистик хулоса чиқариш. Шартли ва айирувчи хулоса чиқаришлар, уларнинг модуслари. Шартли—айирувчи (лемматик) хулоса чиқариш: конструктив за деструктив дилеммалар.

Б. *Индуктив хулоса чиқариш*. Индуктив хулоса чиқариш тушунчаси. Индукциянинг тажриба натижаларини умумлаштириш билан алоқаси. Индуктив хулоса чиқариш турлари: тўлиқ ва тўлиқсиз индукция.

Тулиқ индукциянинг хусусиятлари. Математик индукция тушунчаси. Тулиқсиз индукциянинг тузилиши, унинг турлари: оммабоп индукция, илмий индукция. Индуктив йўл билан ҳосил қилинган умумлашмаларнинг муаммолиги. Мантикий эҳтимоллик тушунчаси. Индуктив умумлашмаларнинг асосланганлик даражалари. *Оммабоп индукциянинг* моҳияти. Оммабоп индукция хулосасининг эҳтимоллик даражасини ошириш шартлари.

Илмий индукция ва сабабий алоқадорлик. Сабабий алоқадорликнинг асосий хусусиятлари. Сабабий алоқадорликни аниқлашнинг индуктив методлари: ўхшашлик методи, тафовут методи, йўлдош ўзгаришлар методи, қолдиқлар методи.

Статистик умумлаштириш, унинг индуктив характери.

Билишда индуктив хулоса чиқаришнинг аҳамияти. Билиш жараёнида индукция ва дедукциянинг ўзаро алоқаси.

В. *Аналогия*. Аналогия бўйича хулоса чиқаришнинг моҳияти. Аналогия асосида хулоса чиқариш турлари: хусусиятлар аналогияси ва муносабатлар аналогияси. Қатъий ва қатъий бўлмаган аналогиялар. Қатъий бўлмаган аналогияда хулоса чин бўлиши эҳтимоллигини ошириш шартлари. Қатъий аналогияда хулосанинг ишончлилиги. Билишда аналогия бўйича хулоса чиқаришнинг аҳамияти. Аналогия - моделлаштиришнинг мантикий асоси.

АРГУМЕНТЛАШНИНГ МАНТИКИЙ АСОСЛАРИ

Аргументлаш, унинг ишонч-этикоднинг шаклланишида тутган ўрни. Ишонтиришнинг мантикий омиллари. Асосли муҳокама юритиш-илмий ишонч-этикод шаклланишининг мантикий негизи.

Исботлаш тушунчаси. Исботлашнинг таркиби: тезис, асослар (аргументлар), исботлаш усули. Бевосита ва билвосита исботлаш.

Рад этиш тушунчаси. Танқид ва рад этиш. Рад этиш усуллари: тезисни рад этиш, асосларни (аргументларни) танқид қилиш; рад этиш усулининг пучлигини аниқлаш. Илмий танқид қилиш олдига қўйиладиган мантикий талаблар.

Исботлаш ва рад этиш қоидалари. Тезисга ва антитезисга оид қоидалар. Тезисга ва антитезисга хос мантикий хатолар. Асослар (далиллар) га оид қоидалар. Асосларда учрайдиган хатолар: хато асос, асосни олдиндан тахмин қилиш, асосларнинг етарли эмаслиги, исботлашда айлана ва бошқалар.

Исботлаш ва рад этиш усулига оид қоидалар, уларни бузганда учрайдиган хатолар.

Фикрни асослашда учрайдиган бошқа мантикий хатолар: паралогизмлар, софизмлар.

Мантикий парадокс ва унинг ифодаланиш шакллари.

Баҳс юритишнинг моҳияти ва шакллари. Полемика ва мунозара тушунчалари.

Мунозара бахсталаб масалаларни муҳокама этиш ва ҳал қилиш методи сифатида.

Мунозара қилиш қоидалари. Исботлаш ва рад этишнинг илмий билишдаги аҳамияти.

МУАММО. ФАРАЗ, НАЗАРИЯ

Муаммо ва унинг билишдаги аҳамияти.

Муаммоли вазият тушунчаси. Савол ва муаммо. Илмий муамоларнинг вужудга келиши ва мантикий тузилиши, уларнинг турлари ва ҳал қилиниши. Жамиятни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнида пайдо бўладиган муаммоларнинг мантикий таҳлили. Илмий билишда муаммони ҳал қилиб бўлмасликни аниқлаш.

Фараз - билимларнинг мавжуд бўлиш ва тараккий этиш шакли. Фаразларнинг асосли бўлишининг мантикий — методологик шартлари. Фараз турлари: умумий ва хусусий фаразлар. Ишчи фараз тушунчаси.

Фанда ўзаро рақобат қилувчи фаразлар. Фаразларни танлаш шартлари. Фаразни қуриш ва уни ривожлантириш босқичлари. Фаразларни тасдиқлаш усуллари. Экспериментнинг фаразларнинг ишончилигини кўрсатишдаги аҳамияти. Фаразларнинг тасдиқланиш даражасини эҳтимоллий баҳолаш. Фаразни исботлаш усуллари. Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида асосли фаразларни яратиш ва исботлашнинг мантикий воситаларини самарали қўллашнинг зарурлиги.

Назария билимларнинг мантикий тизими сифатида. Илмий назария, унинг мақсади, тузилиши ва функциялари. Қурилиш методи бўйича илмий назарияларнинг турлари. Гипотетик-дедуктив назарияларнинг моҳияти ва тузилиши. Аксиоматик тарзда қурилган назариялар.

Мантиқ фанининг илмий билимларни тараққий эттириш, тизимга солиш ва асослашдаги аҳамияти.

ДИАЛЕКТИК ЛОГИКА

Диалектика тафаккур тараққиётининг мантикий шакллари ва қонунларини ўрганувчи метод. Тафаккурнинг шаклланиши. Мифдан Логосга ўтишнинг моҳияти. Тафаккурнинг мазмуни ва шакли бирлиги. «Тафаккур структураси» ва «тафаккур тараққиёти» тушунчалари. Тафаккур тараққий этиб боровчи билиш ҳодисаси сифатида. Билиш тараққиёти давомида тафаккур структурасининг ўзгариб бориши. Тафаккурнинг мантикий шаклларининг нисбий турғунлиги ва ўзгарувчанлиги, априорлиги ва апостериорлиги.

ТАФАККУРНИНГ ДИАЛЕКТИК МЕТОДИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Қадимги давр фалсафасида диалектиканинг ҳақиқатни билиш методи сифатида шаклланиши. Аристотель диалектикаси ва “Органон”и.

Янги даврда илм фанининг ривожланиши. Экспериментал фанлар ва илмий-назарий билимларнинг шаклланиши, уларнинг мантиқ фани ривожланишига кўрсатган таъсири. Янги давр фалсафасида мумтоз (классик) мантиқни такомиллаштиришга бўлган уринишлар. Гегел диалектик мантиқ асосчиси. Диалектик методнинг асосий принциплари. Ички зиддиятларни очиш ўрганилаётган ҳодисаларнинг моҳиятини тушуниб етишнинг мантикий усули сифатида. Предметни объектив тарзда ўрганиш-диалектик методнинг муҳим талаби. Абстрактликдан конкретликка қараб бориш, тарихийлик ва мантикийлик принциплари. Диалектик метод принципларининг илмий билиш ва амалий фаолиятдаги аҳамияти.

НАЗАРИЙ БИЛИШНИНГ МАНТИКИЙ ШАКЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗАРО АЛОҚАСИ

Категориялар (назарий тушунчалар) тафаккур шакллари сифатида. Ғоя ва унинг билимлар тараққиётида тутган ўрни.

Миллий ғоянинг мантикий структураси ва мазмуни. Фараз назарий билимлар мавжудлиги ва тараққиётининг мантикий шакли сифатида. Назариянинг тафаккур шакли сифатидаги моҳияти. Назарий билишда муаммонинг қўйилиши ва ҳал этилиши. Муаммо билмасликдан билишга, тусмои билимлардан ишонарли билимларга ўтишнинг мантикий воситаси сифатида. Муаммонинг шаклланиши. Муаммони қўйиш ва билиш вазифасини аниқлаш. Назарий муаммо, савол ва масаланинг ўзаро диалектик алоқадорлиги.

ИЛМИЙ НАЗАРИЯНИНГ МАНТИКИЙ СТРУКТУРАСИ, ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Илмий назариянинг мақсади ва вазифалари. Илмий назариянинг шаклланиши ва структураси. Илмий назариянинг бошланғич асоси (бошланғич тушунчалари), ғояси, натижаси. Илмий назариянинг эмпирик асоси ва формализми. Илмий назарияни такомиллаштириш ва ривожлантириш: мавжуд тушунчалар мазмунини аниқлаштириш, янги тушунчалар киритиш, гипотеза ва ғояларни қайта кўриб чиқиш ва ҳоказо.

ДИАЛЕКТИК ЛОГИКАДА ИСБОТЛАШ МУАММОСИ

Формал ва диалектик тарзда исботлаш тушунчалари. Назарий хулосаларни тажриба натижалари билан солиштириш. К. Поппернинг синаб кўриш ва хатога йўл қўйиш методининг моҳияти. Диалектик исботлаш хулосаларнинг чинлигини доимий текширибтуришдан иборат жараён сифатида. Диалектик исботлашда тасдиқлаш ва тушунтиришнинг тутган ўрни.

ФЙДАЛАНИЛАДИГАН ДАРСЛИКЛАР ВА ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАР РЎЙХАТИ

Рахбарий адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2016. – Б. 56.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 592 б.
3. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Т.: Ўзбекистон, 2010. –78 б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.

Асосий адабиётлар

1. Назаров Қ. Аксиология – қадриятлар фалсафаси. –Т.: ЎФМЖ, 2004.
2. Назаров Қ.Н. Билиш фалсафаси. – Т.: Университет, 2005.
3. Фалсафа асослари. Назаров Қ таҳрири остида. –Т.: Шарқ, 2005.
4. Фалсафа. Мамашוקиров С. Таҳрири остида. –Т.: Шарқ, 2005.
5. Фалсафа. Ахмедова М. таҳрири остида. –Т.: УФМЖ, 2006.
6. Шермухамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси – Т.: Ахборот технологиялари, 2008.
7. Шермухамедова Н.А. Гносеология – билиш фалсафаси. – Т.: “Ношир”, 2011.
8. Эмирова Е., Стрелсова А. Введение в философию. – Т.: Университет, 2008 Fayzullaev O. Falsafa va fan metodologiyasi. Т.: 2006.
9. Алексэв П.В., Панин А.В. Философия. – М., «Проспект», 1998. – С.568. Абдуллаева М.Н., Покачалов Г, Философские проблемы методологии науки. – Т., 2006. –Б. 10-12
10. Кохановский В.П. Философия и методология науки. М.:1999.
11. Қўшоқов Ш.С. Диалектика ривожланиш концепсияси. – С., 2000. –Б. 86.
12. Шермухамедова Н.А. Борлиқ ва ривожланиш фалсафаси. – Тошкент, Ношир, 2013. –720 б
13. Қўшоқов Ш.С. Илмий тадқиқот методологияси. С.: СамДУ, 2014
- Тураев Б.О. Борлиқ: моҳияти, шакллари, хусусиятлари. – Т.: Тафаккур. 2011. –Б. 211.

Қўшимча адабиётлар:

1. Аристотел. Сочинения В 4-х томах. -М.: 1975. ч.1.
2. Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар. Назаров Қ. таҳрири остида. – Т.: Шарқ, 2004.
3. Ғарб фалсафаси. Назаров Қ. таҳрири остида. – Т.: Шарқ, 2005.

4. Фалсафа энциклопедик луғат. Назаров Қ. таҳрири остида. –Т.: Шарқ, 2011.
5. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. – Т.: Маънавият, 2008.
6. Новейший философский энциклопедический словарь. -М.: 2001.
7. Гуревич П.С. Основы философии – М.: 2002.
8. Хотамий С.М. Ислом тафаккури тарихидан. – Т.: “Миңхож”, 2003.
9. Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. – Т.: Ўзбекистон, 2004.
10. Чориев А. Инсон фалсафаси. –Тошкент.: ЎФМЖ, 2006.
11. Ёкубова М. Жамият ахборотлашувнинг фалсафий асослари. Фалс.фан. номз. Дисс. –Т.: Университет, 2007.
12. Мадаева Ш. Миллий менталитет ва демократик тафаккур. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2007.
13. Отамуродев С. Глобаллашув ва миллат. – Т.: Янги аср авлоди. 2008.
20. Мамашוקиров С.,
14. Усманов Э. Барқарор тараққиётнинг экологик хавфсизлик масалалари. –Т.: Фан, 2009.
15. Қурбонова Л. Борлиқ фалсафаси. –Андижон: АДУ, 2009
16. Қурбонова Л. Инсон фалсафаси. –Андижон: АДУ, 2009
17. Қаххорова Ш. Глобал маънавият – глобаллашувнинг ғоявий асоси. – Т.: Тафаккур, 2009.
18. Ж.Я.Яхшиликков, Н.Убойдуллаева “Жадидчилик ва Бехбудий”. Т.: “Фан” 2004.
19. Ж.Я.Яхшиликков ва бошқалар “Мустақиллик ва муҳандис-техник зиёлилар ижодий фаоллиги муаммолари”. Тошкент. 2007й.
20. Ж.Я.Яхшиликков Н.Е. Мухаммадиев “Миллий ғоя ва мафкура” Т.: “Фан” 2015. 272-б.
21. Ж.Я.Яхшиликков Н.Е. Мухаммадиев “Миллий ғоя тараққиёт стратегияси” Т.: “Фан” 2017. 550-б
22. Бозаров Д. Синэргетик парадигма. –Т.: Тафаккур, 2010.
23. Ёкубова М. Фан ахборотлашувининг жамият ривождаги ўрни. Т.: “Стар – Полиграф”, 2010.
24. Аллаярова С. Бадий ижод гэрменевтикаси – Т.: Университет, 2011.

Интернет ресурслари:

1. www.ziyounet.uz
2. www.philosophy.ru.
3. <http://www.intencia.ru>,
4. <http://www.anthropology.ru>
5. <http://www.ido.rudn.ru>.
6. <http://www.filosofia.ru>.
7. <http://www.falsafa.dc.uz>.

8. <http://www.phenomen.ru>.

<http://www.lib.ru/filosof>. <http://www.filam.ru/sait.p hg>.

**ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИНИНГ ТАЯНЧ ДОКТОРАНТУРА
ИХТИСОСЛИКЛАРИГА КИРИШ СИНОВЛАРИ УЧУН МАХСУС
ФАНЛАРДАН ДАЪВОГАРЛАРНИНГ БИЛИМЛАРИНИ БАҲОЛАШ
МЕЗОНИ**

Синов топшириш шакли	Ёзма
Ажратилган вақт	120 дақиқа
Саволлар сони	5
Ҳар бир савол учун белгиланган балл	20
Максимал балл	100
Ўтиш бали	55